

"Věřím ale, že utlačované a podrobené menšiny mají 'přirozené právo' na odpor, podle kterého mohou užít mimozákonné prostředky tehdy, když se ty zákonné ukázaly jako nedostatečné." Herbert Marcuse, Represivní tolerance

Herbert Marcuse: Represivní tolerance – I

Čtenáři se dostává do ruky šest studií Herberta Marcuse, nyní v českém překladu, z nichž nejstarší Nové prameny k založení historického materialismu pochází z roku 1931, nejmladší Represivní tolerance pak byla napsána v roce 1965, ale zásadně rozšířena v roce 1968. Texty reprezentují různé úseky myslitelského vývoje jedné z nevýraznějších osobností první generace kritické teorie. Reprezentují proměny, kterými Marcuse reagoval na překotně se měnící svět i to, čemu zůstal vždy věrný: Starost o svobodu a štěstí, které nemohou být jedno bez druhého; starosti o svobodu a štěstí, které vycházejí ze skutečné solidarity lidského rodu a nemohou a nesmějí koexistovat s bídou a utrpením kohokoliv jiného. text na zadní obálce knihy "Příslib štěstí", odkud pochází následující text "Represivní tolerance"

Herbert Marcuse: Represivní tolerance (Příslib štěstí), str. 323 - 353, Praha 2017

Tato esej je věnována mým studentům na Brandeisově universitě

Tato esej zkoumá ideu tolerance v rozvinuté průmyslové společnosti. Dospívá k závěru, že uskutečnění tolerance by vyžadovalo intoleranci vůči převažujícím politickým praktikám, přesvědčením a smýšlením; a vyžadovalo by také rozšíření tolerance ke kriminalizovaným a potlačovaným politickým praktikám, přesvědčením a smýšlením. Jinými slovy: idea tolerance se - stejně jako původně, na počátku novověku - ukazuje jako stranický cíl, jako podvratný osvobozující pojem a praxe. A naopak to, co se dnes vyhlašuje a praktikuje jako tolerance, slouží ve svých nejučinnějších projevech často věci útlaku.

Ačkoliv si autor zcela uvědomuje, že dnes neexistuje moc, autorita či vláda, která by transponovala osvobozující toleranci do praxe, přesto je přesvědčen, že úlohou a povinností intelektuálů je, aby připomínali a uchovávali ty dějinné možnosti, které se zdají být utopické - že je jejich úkolem prolamovat konkrétnost útlaku, aby tak otvírali duševní prostor, ve kterém by společnost mohla poznat, co je a co činí.

Tolerance je účel sama o sobě. Odstranit násilí a minimalizovat útlak v rozsahu potřebném k tomu, aby lidé a zvířaty byli chráněni před krutostí a agresí, to jsou nezbytné podmínky humánní společnosti. Taková společnost ovšem ještě neexistuje; pokrok k ní je snad více než kdy dříve zablokovan, a to v globálním měřítku. Jak demokratické, tak autoritativní vlády vyhlásují, praktikují a hájí násilí a útlak: jako zastrašování nukleární válkou, jako policejní akce proti podvratné činnosti, jako technická pomoc v boji proti imperialismu a komunismu, jako metody pacifikace v nekoloniálních masakrech; a lidé poddaní těmto vládám jsou vzděláváni, aby takové praktiky strpěli jako nezbytné pro zachování statu quo. Tolerance se rozšiřuje na politické praktiky, podmínky a způsoby chování, které by neměly být tolerovány, protože pokud přímo nelikvidují šanci na existenci bez strachu a bídy, pak přinejmenším překážejí jejímu uskutečnění.

Tento druh tolerance posiluje onu tyranii většiny, proti které protestovali skuteční liberálové. Změnilo se politické těžiště tolerance: její platnost pro opozici se víceméně potichu a ústavně pozastavuje, zatímco se tolerance stává povinná vůči etablovaným politickým praktikám. Tolerance přechází z aktivního do pasivního stavu, z praktikování do ne-praktikování: do laissez-faire ústavních instancí. Je to lid, který toleruje vládu; a ta zase toleruje opozici v rámci definovaném ústavními instancemi.

Tolerance vůči radikálnímu zlu se tu jeví jako dobro, protože slouží soudržnosti celku na cestě k nadbytku či k ještě většímu nadbytku. Tolerování toho, že jak reklama, tak propaganda soustavně oblbují děti i dospělé, tolerance k uvolňování destruktivnosti prostřednictvím agresivní jízdy, náboru a výcviku zvláštních jednotek, impotentní a blahovolná tolerance vůči otevřenému klamu při obchodování, vůči mrhání a plánovanému zastarávání zboží - to nejsou deformace a odchylky, ale podstata systému, který pěstuje toleranci jako prostředek k uchování boje o existenci na věčné časy a k potlačení alternativ. Autority ve vzdělání, morálce a psychologii halasí proti růstu delikvence mladistvých; méně halasně vystupují proti hrdopyšnému předvádění stále ničivějších střel, raket a bomb - proti dospěle delikvenci celé civilizace.

Podle dialektické zásady určuje pravdu celek - ale nikoliv v tom smyslu, že by celek byl před částmi či nad nimi, nýbrž proto, že struktura a funkce celku určují každý zvláštní vztah a každé zvláštní podmínění. Proto v represivní společnosti hrozí i pokrokovým hnutím, že se zvrátí ve svůj protiklad; a to v té míře, ve které přijímají pravidla hry. Vezměme si nejkontroverznější případ: výkon politických práv (jako jsou volby, čtenářské listy v tisku, dopisy senátorům atd.), protestní demonstrace, které se a priori zřekly obranného násilí) slouží ve společnosti totální administrativy k tomu, aby poskytují svědectví, že v takové společnosti existují liberální svobody, posílil vládu administrativy; ty ovšem ve skutečnosti změnil svůj obsah a pozbyly svoji působivost. V takovém případě se svoboda (mínění, projevu, shromažďování) stává nástrojem poskytujícím absolutorium otroctví. A přece (jen tak se ukazuje plná intence

dialektické zásady) zůstává existence a praktikování těchto svobod *conditio sine qua non* pro obnovení jejich původní opoziční funkce, pokud se bude stupňovat úsilí o překonání jejich (často dobrovolně přijímaných) omezení. Obecně závisí funkce a hodnota tolerance na rovnosti, která vládne ve společnosti, v níž se tolerance praktikuje. Tolerance sama klade určující kritéria: její rozsah a hranice nemohou být vymezovány v termínech příslušné společnosti. Jinými slovy: tolerance je sama sobě účelem jen tehdy, pokud je všestranně pravdivá a je praktikována stejně vládnoucími jako ovládanými, pány jako raby, lovci lidí i jejich oběťmi. Taková všeobecná tolerance je možná jen tehdy, když se kvůli skutečnému či domnělému nepříteli nevyžaduje, aby se národ ve státním zájmu vzdělával a trénoval ve vojenském násilí a ničení. Dokud nevládne taková situace, jsou podmínky tolerance "zatíženy": jsou formovány a definovány institucionalizovanou nerovností (která je určitě kompatibilní s ústavní rovností), tj. třídní strukturou společnosti. V takové společnosti je tolerance *de facto* omezená ve dvojí oblasti: na legalizované násilí (policie, armádní síly, stráže všeho druhu) a na privilegovanou pozici určujících zájmů a jejich "konexí".

Tato v pozadí působící omezení tolerance mají obvykle přednost před explicitními a právně vyjádřenými omezeními, jak je definují soudy, obyčej, vlády atd. (např. 'clear and present danger', ohrožení národní bezpečnosti, kacířství). V rámci takové sociální struktury může být tolerance bez rizika praktikována a vyhlášována, a to ve dvou formách:

1. Jako pasivní tolerování zavedených a uznávaných postojů a idejí, a to i tehdy, jestliže je jejich škodlivý vliv na člověka a přírodu očividný; a
2. jako aktivní, oficiální tolerance poskytovaná stejně levici jako pravici, hnutím usilujícím o agresi stejně jako těm mírovým, straně nenávisti stejně jako straně lidskosti. Nazývám takovou nestrannou toleranci "abstraktní" nebo "čistá", ježto se zdržuje příklonu k nějaké straně - ale tak ve skutečnosti vlastně hájí již etablovanou mašinérii diskriminace.

Tolerance rozšiřující rozsah a obsah svobody byla vždy stranická - netolerantní vůči protagonistům represivního status quo. Diskuze se vždy vedla jen o stupni a rozsahu intolerance. Pevně etablované liberální společnosti v Anglii a USA poskytovaly svobodu slova a shromažďování dokonce i radikálním nepřátelům společnosti - ovšem za předpokladu, že nepřejdou od slov k činům, od řeči k jednání.

Opírajíce se o účinná omezení, která v pozadí klade třídní struktura, vypadají tyto společnosti jakoby praktikovaly všeobecnou toleranci. Ale liberální demokracie už předem určila jako důležitou podmínku pro toleranci: "platí pouze pro lidské bytosti, které plně rozvinuly své vlohy". John Stuart Mill tu nemluví jen o dětech a nezletilých. Rozvádí to dále:

"Svobodu nelze z principu aplikovat na stav věci, jaký byl v době, než se lidstvo stalo schopné vylepšovat se prostřednictvím svobodné a rovné rozpravy." Dříve byli lidé ještě barbaři a "despotismus je - pokud jednáme s barbary - legitimní způsob, jak jim vládnout, sledujeme-li cíl jejich povznesení a prostředky jsou zde skutečně ospravedlňovány účinností, s níž vedou k cíli."

Milova často citovaná slova mají méně zjevné důsledky, na nichž závisí jejich význam: vnitřní souvislost mezi pravdou a svobodou. V určitém smyslu je pravda účel svobody a ta musí být pravdou určována a vymežována. V jakém smyslu může být svoboda v zájmu pravdy? Svoboda je sebeurčení, autonomie - to je víceméně tautologie, ale tautologie, která vyplývá z celé řady syntetických soudů. Vymezuje naši schopnost určovat si vlastní život: být schopen určit si, co dělat a nedělat, co strpět a nestrpět. Ale subjektem této autonomie není nahodilé, soukromé individuum, tak jak skutečně je či jak se to s ním děje; spíše je to individuum jako lidská bytost, která je schopna být svobodná spolu s druhými. A obtíž, jak umožnit takovou harmonii mezi svobodou každého jednotlivce a každého druhého, nevězí v tom, jak nacházet kompromisy mezi konkurenty nebo mezi svobodou a zákonem, mezi všeobecnými a individuálními zájmy, mezi veřejným a soukromým blahem v etablované společnosti, ale jak vytvořit společnost, ve které člověk nebude zotročen institucemi, jež od počátku narušují a ničí jeho sebeurčení. Jinými slovy, i v té nejsvobodnější společnosti, jaká existuje, se svoboda musí ustavičně vytvářet. Směr, kde musíme hledat, a instituční i kulturní změny, které nám mohou pomoci při naplňování našeho cíle, jsou - přinejmenším v rozvinuté civilizaci - pochopitelné; to jest, můžeme je identifikovat a projektovat na základě zkušenosti a lidského rozumu.

Ve vzájemné hře teorie a praxe se pravdivá a chybná řešení stávají odlišitelnými - nikdy s vykazatelnou nutností, nikdy jako to, co je dáno [positive], ale jen s jistotou rozumově promyšlené a promyslitelné šance a s přesvědčující silou negativního. Neboť to, co je pravdivě dané [positive], je společnost budoucnosti a ta leží za horizontem definovatelného a určitelného, zatímco existující dané [positive], musí být překonáno. Ale porozumění existující společnosti a zkušenost s ní dává zřejmě docela dobrou šanci, abychom identifikovali, co svobodné a rozumné společnosti neprospívá a co blokuje a destruuje možnost jejího vytvoření.

Svoboda je osvobozování, je to specifický historický proces; a jako taková má své právo a bezpráví, svoji pravdu a svoji lež. Nejistota šancí v takovém rozlišení nijak neruší historickou objektivitu, ale je nezbytná pro svobodu myšlení a projevu, je to *conditio sine quo non* pro hledání cesty ke svobodě, vyžaduje ji tolerance. Nicméně tato tolerance nemůže nediskriminovat a nemůže být rovná bez ohledu na obsah toho, co je vyjadřováno; ať již ve slovech či činech; nemůže chránit slova ani činy, které křivdí a demonstrativně protirečí a odporují možnostem osvobození. Taková nediskriminující tolerance

je příhodná v nevinné debatě, v konverzaci či akademické diskuzi; je přímo nezbytná ve vědeckých záležitostech a v privátním náboženství. Ale společnost nemůže nediskriminovat tam, kde je v sázce mírová existence, svoboda a štěstí: zde jsou určité věci, které nemohou být vysloveny; ideje, které nemohou být vyjádřeny; určité politické praktiky, které nemohou být navrženy; určité chování, které nemůže být dovoleno - aniž by se tolerance stala nástrojem udržování nevolnictví.

Je známé nebezpečí "destruktivní tolerance" (Baudelaire), "blahosklonné neutrality" ohledně umění: trh, který stejně dobře vstřebá (i když často s dosti nečekanými výkyvy) umění, anti-umění a neumění; trh, který vstřebává všechny možné vzájemně konfliktní styly, školy, formy a poskytuje "lhostejnou schránku, přátelskou propast" pohlcující radikální poselství umění, protest umění proti etablované společnosti. Ovšem, cenzura umění a literatury je vždy a za všech okolností reakční. Autentické dílo nepodporuje a nemůže podporovat útisk a pseudo-umění (které by útisk podporovat mohlo) není umění. Umění stojí proti dějinám a odolává těm dějinám, které jsou dějinami útisku, neboť umění je poddáno zákonům jiné skutečnosti, než je ta etablovaná: zákonům formy, ve kterých se vytváří odlišná skutečnost. Dokonce i tam, kde líčí etablovanou skutečnost, je umění negací této skutečnosti. Ale ve svém boji s dějinami se umění samo dějinám podřizuje: dějiny vstupují do definice umění a též do rozlišování mezi uměním a pseudo-uměním. To, co bývalo uměním, se může stát pseudouměním. V jiné společnosti, a to ani proti ní, se nemohou použít předchozí formy, styly a kvality, předchozí způsoby protestu a odmítání. Existují případy, kdy autentické umělecké dílo obsahuje reakční poselství - například Dostojevskij. Pak ovšem samo dílo toto poselství zruší: reakční politický obsah je absorbován, *aufgehoben*, uměleckou formou: v uměleckém díle jakožto literatuře.

Tolerance svobody řeči je cestou ke zdokonalování, k pokroku v osvobození, nikoliv však proto, že by neexistovala objektivní pravda a toto zdokonalování se by tak muselo být nezbytně kompromisem mezi rozličnými míněním, ale proto, že existuje objektivní pravda, kterou můžeme objevit a ke které se můžeme dopít jen tak, že se učíme a že chápeme to, co činit - a co může být a co má být činěno - , aby se zlepšil osud lidstva. Toto společné a historické "má být" není ovšem bezprostředně evidentní, neleží před námi jako na dlani: musí se odhalovat tak, že daný materiál "prořezáváme", "rozštěpíme" a "[diskutující o něm] rozlamujeme ho na kusy" [*dis-cutio*] - musí být odhalován oddělováním práva a nespravedlnosti, dobrého a zlého, správného a špatného. Subjektem, jehož "zdokonalování" závisí na pokrokové historické praxi, je každý člověk jakožto člověk; a jeho univerzalita se reflektuje v diskuzích, z nichž není a priori vyloučena žádná skupina ani žádný jednotlivec. Ale všezahrnující charakter liberální tolerance spočíval, přinejmenším v teorii, na zásadě, že lidé jsou (potenciálně) *individua*, která by se mohla naučit naslouchat sama sobě, vidět se a pociťovat se, rozvíjet své vlastní myšlenky, chopit se

svých vlastních zájmů, práv a schopností, a to i proti ustanoveným autoritám a míněním. To byla rozumová příčina svobody řeči a shromažďování. Univerzální snášenlivost se stává spornou, když již nevládne tato rozumová příčina a když je tolerance ordinována zmanipulovaným a indoktrinovaným individuím, která papouškují mínění svých pánů jako svá vlastní; jednotlivcům, pro které se heteronomie stala autonomií.

Pravda je telos tolerance. Z historických pramenů je jasné, že autentičtí mluvčí tolerance měli na mysli více a jiné pravdy než ty, co známe z výrokové logiky a akademické teorie. John Stuart Mill mluví o pravdě, která byla v dějinách pronásledována a která nad persekucí netriumfuje díky "vlastní moci"; mluví o pravdě, která vlastně ani nemá vlastní moc, kterou by postavila "proti žalářům a hranicím". Vyjmenovává "pravdy", které byly krutě a úspěšně zlikvidovány pomocí žalářů a hranic: pravdu Arnolda z Brescie, Fra Dolcina, Savonaroly, albigenských, valdenských, lollardů a husitů. Tolerance je tu nejprve a především v zájmu kacířů - historická pouť k *humanitě* se projevovala jako kacířství: jako objekt pronásledování ze strany stávající moci. Nicméně kacířství samo není znamením pravdy.

Podle toho, jak o tomto hnutí usuzoval Mill, je kritériem pokroku svobody reformace. Je to hodnocení ex post a Millův seznam není prost protikladů (i Savonarola by upálil Fra Dolcina). Samo hodnocení ex post je co do své pravdivosti sporné: Dějiny korigují svůj soud - příliš pozdě. Taková oprava nepomůže obětem a nezproští viny jejich katy. Nicméně poučení je jasné: intolerance zbrzdila pokrok a na stovky let prolongovala vraždění a mučení nevinných. Vyznívá to ve prospěch nediskriminující, "čisté" tolerance? Existují historické podmínky, ve kterých taková tolerance překáží osvobozování a zmnožuje počet těch, kteří byli obětovaní pro zachování statu quo? Může být represivní to, že jsou politická práva a svobody zaručeny bez diskriminace? Může taková tolerance sloužit tomu, aby ukrotila kvalitativní společenskou změnu?

Budu tyto otázky diskutovat jen s ohledem na ta politická hnutí, stanoviska, myšlenkové směry a filosofie, která jsou v nejširším smyslu "politické" - zasahují společnost jako celek a demonstrativně překračují sféru soukromého. Navíc hodlám posunout ohnisko diskuse: nesoustředím se jen a především na toleranci vůči radikálním extrémům, minoritám, podvratným žvlům atd., ale spíše na toleranci vůči majoritě, vůči oficiálnímu a veřejnému mínění, vůči zavedeným ochráncům svobody. A v takovém případě může jako referenční rámec této diskuse vystupovat jen demokratická společnost, ve které se lid - ztělesněn jednotlivci a členy politických a jiných organizací - účastní na tvorbě, podpoře a změně politických praktik. V autoritářských systémech lid zavedené politické praktiky netoleruje - jen je na sobě zakouší.

V systému, který ústavně zaručuje a praktikuje občanská práva a svobody (všeobecně a s příliš velkým množstvím příliš očividných výjimek), se toleruje opozice i odpor [dissent], pokud nevyzývají k použití násilí a neorganizují

násilný převrat. Zakládá se to na domněnce, že etablovaná společnost je svobodná a že jakékoliv zlepšení, dokonce i zlepšení sociální struktury a hodnot, by se mělo odehrát v běžném chodu událostí a mělo by být připraveno, definováno a vyzkoušeno na otevřeném tržišti myšlenek a zboží ve svobodné a rovné diskusi. S připomenutím řečené pasáže z Johna Stuarta Milla upozorňuji na skrytý předpoklad takové domněnky: Jen je-li oproštěna od indoktrinace, manipulace a vnější autority, jen pokud je racionálním vyjádřením a rozvíjením nezávislých myšlenek, může svobodná a rovná diskuze plnit funkci, která je jí přiřazována. Tuto podmínku nenahradí pojem pluralismu a vyvažování moci. V teorii se může zkonstruovat stav, ve kterém je navzájem vyvažováno množství rozdílných tlaků, zájmů a autorit, a tak se dospívá k obecnému a rozumnému zájmu. Taková konstrukce se ale špatně hodí pro společnost, ve které jsou a zůstávají moci nerovné - a když necháme jít věci svou cestou, pak tato nerovnost ještě vzrůstá. A rovněž je nepříhodné, když se rozmanitost tlaků sjednocuje a rozpouští v jednom zdrcujícím celku, když se jednotlivé vyvažující moci integrují ve prospěch růstu životního standardu a koncentrace moci.

Dělník, jehož zájem je skutečně ve sporu se zájmem managementu, běžný spotřebitel, jehož zájem je skutečně ve sporu se zájmem výrobce, intelektuál, jehož posláním je být ve sporu se zájmem jeho zaměstnavatele - ti všichni pak shledávají, že jsou podřízeni systému, vůči kterému jsou bezmocní a že (se svými spory) vypadají jako ti, kteří pozbyli rozumu. Ideje dosažitelných alternativ se vytrácejí do zcela utopické dimenze, ve které jsou doma; neboť svobodná společnost je nerealistická a nevýslovně odlišná od všech existujících společností. Jakékoliv zlepšení, které by se mělo odehrávat "v běžném chodu událostí", by za těchto okolností pravděpodobně bylo zlepšením, jehož zaměření by určovaly ty dílčí zájmy, které ovládají celek.

Z téhož důvodu bude v optimálních, a málokdy vládnoucích podmínkách ponechána oněm menšinám, které usilují o změnu celku, svoboda vyjednávat a diskutovat, řečnit a shromažďovat se - a být neškodné a bezmocné v tváři tvář zdrcující většině, která se staví proti kvalitativní společenské změně. Ta většina je pevně založená v růstu uspokojování potřeb a v technologické i duševní koordinaci, která svědčí o obecné bezmoci radikálních skupin v dobře fungujícím společenském systému.

V nadbytku demokracii vládne nadbytek diskuse a rovněž - v etablovaném rámci - rozsáhlá tolerance. Mohou zaznít všechna stanoviska: komunistické i fašistické, levicové i pravicové, bělošské i černošské, stanovisko křížáků bojujících za zbrojení i těch, kteří bojují za odzbrojení. A nadto se v nekonečně vleklých debatách v médiích blbé názory pojednávají se stejným respektem jako ty inteligentní, neinformovaní mluví stejně dlouho jako informovaní, propaganda jde ruku v ruce se vzděláním, pravda se lží. Čistá tolerance smyslu stejně jako tolerance nesmyslu je ospravedlňována tímž demokratickým argumentem: nikdo, ani skupina, ani jednatel, není vlastníkem pravdy a není způsobilý určovat, co je právo a co bezpráví, co je dobré a co špatné. A tudíž se

musí všechny konkurenční názory předložit "lidu", aby o nich jednal a vybíral si z nich. Ale jak už jsem řekl, demokratická argumentace vyžaduje určitou nezbytnou podmínku, totiž, že lid musí být způsobilý projednávat a vybírat si na základě poznání, že musí mít přístup k autentickým informacím a že hodnocení těchto informací musí pramenit z autonomního myšlení.

V současném období směřuje demokratická argumentace pro abstraktní toleranci ke svému zneplatnění, a to v důsledku zneplatnění samotného demokratického procesu. Osvobozující síla demokracie spočívala v šanci, kterou poskytovala účinnému nesouhlasu v individuálním i společenském měřítku, v otevřenosti demokracie vůči kvalitativně odlišným formám vlády, kultury, vzdělání, práce - obecně lidské existence. Tolerování svobodné diskuse a rovných práv protikladných pozic vymezovalo a vyjasňovalo rozličné formy nesouhlasu a odporu; jejich směřování, obsah a vyhlídky. S koncentrací ekonomické a politické moci a integrací protikladných pozic ve společnosti, jak to provozuje technologie jako nástroj panství, je účinný odpor zablokovaný právě tam, kde by mohl volně vyvstávat: v utváření mínění, v oblasti informací a v komunikaci, v řečech a shromažďování. Pod vládou monopolních médií - těchto pouhých nástrojů ekonomické a politické moci - se utváří mentalita, ve které je - všude tam, kde se to dotýká životních zájmů společnosti - již předdefinováno, co je spravedlivé a špatné, co je dobré a co je zlé. Předdefinováno před jakýmkoliv vyjádřením či aktem komunikace, jde o sémantickou záležitost: zablokování účinného odporu, zablokování uznání čehokoliv, co není etablováno, začíná v jazyce formovaném publicitou a administrativou. Význam slov je striktně ustanoven. Rozumové přesvědčování, přesvědčování o protikladném stanovisku je téměř vyloučené. Uzavřely se přístupové cesty pro odlišné významy slov - pro ty, které se liší od významů etablovaných publicitou stávající moci a verifikovaných praktikami této moci. Mohou být sice vyřčena a slyšena i jiná slova, mohou být vyjadřovány i jiné ideje, ale ta budou konservativní většinou (vyjma takových enkláv jako je intelligence) v masivním měřítku "vyhodnocena" (tj. automaticky se jim porozumí) v termínech veřejného jazyka - jazyka apriorně určujícího směr, ve kterém se pohybuje myšlenkový proces. A tak končí proces reflexe tam, kde začal: ve stávajících podmínkách a vztazích. Sebestvrzující argumentace v diskuzi zapuzuje protiklady, protože redefinuje antithesi v termínech these. Například - these: Pracujeme pro mír; antithese: Připravujeme válku; sjednocení protikladů: připravovat válku je práce pro mír. Přitom je mír redefinován tak, že v panující situaci zahrnuje přípravu války (a dokonce válku samotnou) jako svoji nezbytnou charakteristiku. A v takové orwellovské podobě je potom význam slova "mír" stabilizován. Základní slovník orwellovského jazyka tak úřaduje jako apriorní kategorie porozumění: formuje předem veškerý obsah. Logika tolerance vyžaduje rozumné rozvíjení významu a vylučuje "uzavřený, stabilizovaný význam", proto ji toto předformované podmínění anuluje. Přesvědčování prostřednictvím diskuse a rovná prezentace protikladu (dokonce

i tam, kde je opravdu rovná) tak snadno ztrácejí svoji osvobozující sílu jako faktor porozumění a učení se; je přeci mnohem pravděpodobnější, že takové přesvědčování posílí etablované these a přispěje k zavržení alternativ.

Demokratický proces vytváření rozhodnutí opravdu vyžaduje jako svoji základní podmínku nestrannost až do krajnosti a rovné zacházení s konkurenčními a konfliktními tématy - a tato základní podmínka rovněž definuje hranice tolerance. Ale v demokracii, jejíž organizace je totalitní, plní možná objektivita zcela odlišnou funkci: totiž funkci podporovat duševní postoj, který směřuje k zahlázení rozdílů mezi pravdivým a falešným, mezi informací a indoktrinací, právem a křivdou. Fakticky padne rozhodnutí mezi protikladnými názory dříve, než se o nich vůbec rozběhne diskuse, než jsou vůbec předneseny - nikoliv, že by to rozhodovalo nějaké spiknutí, sponzoři či vydavatelé. Žádná diktatura, ale spíše "běžný chod událostí"; tedy chod administrovaných událostí a mentalita, která je tímto chodem formována. Také zde určuje celek pravdu. Neboť aniž by se znásilňovala objektivita, prosazuje se řečené rozhodnutí skrze takové záležitosti, jako je skladba novin (s roztríštěním životně důležitých informací do kousků rozházených mezi materiál, který je irelevantní a s věcí nesouvisející, umístování radikálně negativních zpráv na obskurní místa), souřadné řazení výpravných inzerátů a surových hrůz, uvádění a přerušování faktického zpravodajství masivní reklamou. Výsledkem je neutralizace opozitního, ovšem neutralizace, která se odehrává na pevné půdě strukturálního ohraničení tolerance a v rámci předformované mentality. Vytiskne-li časopis vedle sebe pozitivní a negativní zprávu o FBI, naplňuje počestně podmínku objektivity: pravděpodobně ale zvítězí ta pozitivní, protože do mysli lidu je hluboce vryta určitá image instituce. Anebo když zprávu o mučení a zavraždění bojovníků za lidská práva sděluje hlasatel tím samým nevzrušeným tónem, který užívá při burzovních zprávách a předpovědi počasí, anebo se stejně úžasným dojetím, se kterým hlásá reklamy, pak je taková objektivita falešná - dokonce pak uráží humanitu a pravdu, protože je klidná tam, kde by měla být rozrušená, a vyhýbá se vznesení obvinění tam, kde obviňují již i fakta samotná. Takto nestranně vyjadřovaná tolerance slouží tomu, aby se vládnoucí intolerance a útlak bagatelizovaly či se dokonce zbavovaly viny. Jestliže má ovšem objektivita co dělat s pravdou a jestliže pravda je něco víc než záležitost logiky a vědy, potom je tento druh objektivity falešný, a tento druh tolerance nehumánní. A jestliže je nutné rozbít etablované universum významu (a praktiky v tomto universu uzavřené), aby člověk odhalil, co je pravdivé a co lživé, pak se musíme oprostít od takové klamně nestrannosti. Lidé, kteří jsou vystaveni takové nestrannosti, nejsou *tabulae rasae*, jsou indoktrinováni podmínkami, ve kterých žijí a myslí - a za které nepřekračují [netranscendují je]. Aby se stali autonomní a byli schopni sami od sebe rozpoznávat, co je pro člověka ve stávající společnosti pravdivé a co lživé, museli by se osvobodit od vládnoucí indoktrinace (kterou už dávno ani nerozpoznávají jako indoktrinaci). To ale znamená, že se musí zvrátit trend: musí dostávat informace, které budou

tendenční s opačným zaměřením. Protože fakta nejsou nikdy dána bezprostředně a nikdy nejsou bezprostředně přístupná; jsou ustanovována, "zprostředkovávána" (mediována) tím, kdo je vytváří; pravda, "úplná pravda" se vymyká těmto faktům a vyžaduje roztržku s jejich vyjevováním se. Takové roztržky - předběžné podmínky a znamení svobody myšlení a řeči - nelze dosáhnout v etablovaném rámci abstraktní tolerance a klamně objektivity, protože to jsou právě ty faktory, které předem podmiňují myšlení, aby bylo proti této roztržce.

Faktické bariéry, jež totalitní demokracie staví proti působení kvalitativního odmítání a odporu [dissent], jsou poměrně slabé a přátelské ve srovnání s praktikami diktatur, které si osobují nárok vzdělávat národ v pravdě. Při všech svých omezeních a pokřiveních je demokratická tolerance za všech okolností mnohem humánnější než institucionalizovaná intolerance, která obětuje práva a svobody žijících pokolení ve jménu těch budoucích. Jde o to, zda to je jediná alternativa. Zkusím nyní navrhnout směr, ve kterém by se mohla hledat odpověď. Rozhodně se nejedná o rozdíl mezi demokracií in abstracto a diktaturou in abstracto.

Demokracie představuje formu vlády, která se hodí pro velmi odlišné typy společností (to platí dokonce i o demokracii se všeobecným volebním právem a rovností před zákonem), a lidské náklady demokracie jsou vždy a všude požadovány po té společnosti, ve které vládne. Jejich rozsah se rozšiřuje na vše: od běžného vykořisťování, chudoby a nejistoty až k obětem války, policejních akcí, vojenských pomocí, ve kterých se společnost angažuje - a to nejen na oběti na naší straně fronty. Takové úvahy sice nemohou nikdy ospravedlnit náročnost různých obětí a odříkání ve jménu nějaké budoucí lepší společnosti, ale dovolují zvažovat náklady potřebné na udržení stávající společnosti v porovnání s rizikem při prosazování těch alternativ, které dávají rozumně zdůvodněnou šanci na nastolení míru a na osvobození.

Jistě, nemůžeme očekávat, že by jakákoli vláda podporovala své vlastní podvrácení, ale v demokracii je takové právo svěřeno lidu (tj. většině lidu). To znamená, že se nesmějí blokovat cesty k možnému rozvoji takové podvrátané většiny, a jestliže je blokuje organizovaná represe a indoktrinace, pak může jejich znovuotevření vyžadovat i zjevně nedemokratické prostředky. To by mělo zahrnovat zrušení svobody řeči a shromažďovací pro ty skupiny, které prosazují agresivní politiku, zbrojení, šovinismus, rasovou či náboženskou diskriminaci, anebo jsou proti rozšiřování veřejných služeb, sociálního zabezpečení, lékařské péče atd. Navíc by obnovení svobody myšlení mohlo vyžadovat nová a tvrdá omezení ve výuce a v praktikách těch vzdělávacích institucí, jejichž metody a koncepce evidentně slouží tomu, aby uzavřely mysl do etablovaného universa diskursu a chování - a tím a priori zabránily racionálnímu zhodnocení alternativ. V té míře, ve které v sobě nese boj proti nelidskosti, může znovuobnovení svobody myšlení také vyžadovat intoleranci vůči vědeckému výzkumu, který se odehrává v zájmu smrtelného "odstrašování", který se zabývá abnormální

lidskou výdrž v nelidských podmínkách atd. Budu teď diskutovat otázku, kdo má rozhodovat o rozdílu mezi osvobozujícím a represivním, lidskou a nelidskou výukou a praktikami: Už jsem řekl, že toto rozlišení není záležitost hodnotových preferencí, ale rozumového kritéria.

Zatímco je přinejmenším možné, že by si ve vzdělávacím provozu mohli zvrát v trendu vynutit sami studenti a učitelé, a že by tedy mohl být dobrovolný - systematické zrušení tolerance vůči reakčním a represivním názorům a hnutím si lze představit jen jako výsledek masivního nátlaku, který by se v podstatě rovnal převratu. Jinými slovy, předpokládalo by to, co je ještě třeba provést: zvrát trendu. Nicméně snad pro něj může připravit půdu dílčí příležitostná resistance, bojkot, nespolupráce na lokální úrovni a na úrovni malých skupin. Podvratný charakter znovuobnovování svobody je nejzjevnější a nejzřetelnější v těch dimensích společnosti, ve kterých falešná tolerance napáchala snad největší škody, totiž v podnikání a reklamě. Trvám na tom, že praktiky jako je plánované zastarávání zboží, tajné úmluvy mezi vedením odborů a managementem, neobjektivní propagace atd. nejsou jen vnucovány přes hlavy bezmocných řadových členů, ale že je tolerují jak tyto členové, tak spotřebitelé vůbec. A mluvit o zrušení tolerance ohledně těchto praktik a ideologií, které je podporují, to by bylo směšné. Neboť náležejí k základu, na kterém represivní společnost nadbytku spočívá a na kterém reprodukuje sama sebe a svoje životně důležité obranné složky - jejich odstranění by byla právě ta totální revoluce, které se tato společnost tak efektivně brání.

Diskutovat o toleranci v takové společnosti znamená znovu přezkoumat násilí a otázku tradičního rozlišení mezi násilnou a nenásilnou akcí. A diskuse by neměla být - už od začátku - zamlžována těmi ideologiemi, které slouží udržování násilí. Ve skutečnosti převládá násilí i v těch nejpokročilejších centrech civilizace: praktikuje ho policie, vykonává se ve vězeňských a psychiatrických zařízeních, v boji proti rasovým minoritám; obhájci svobody z centra ho šíří v nerozvinutých zemích. Násilí opravdu plodí násilí. Ale zdržovat se násilí v tváři tvář nesrovnatelně mocnějšímu násilí, to je jedna věc - a jiná věc je odříci se a priori násilí proti násilí z důvodů etických či psychologických (tj. protože by mohlo odrazovat sympatizanty).